Gábor Eszter

MI IS AZ A MODERN RENAISSANCE?

E kötet szerzőinek zömétől eltérően én nem voltam Marosi tanár úr tanítványa. Nemcsak azért, mert nem vagyok középkorász, hanem mert idősebb vagyok nála – két évfolyammal felette jártam az egyetemen. Ennek ellenére jelentős segítséget kaptam tőle egyetemista koromban.

Negyedéves voltam (az ünnepelt pedig következésképp másodéves), amikor ma már ismeretlen okból a Tanulmányi Osztály illetékes elvtársnőjének (nevére sajnos nem emlékszem) megesett a szíve rajtam, és szerényke ösztöndíjam mellé egy szemeszterre napi három étkezésre szóló menzajegyet juttatott nekem. Ez nagy adomány volt, de én csak részben tudtam volna élni vele; ám Ernő a környülállásokat hallva segítségemre sietett, és felajánlotta, hogy – mivel úgyis venne menzajegyet – teljes áron átveszi az enyémet. Ez a nemes cselekedet nagyon megemelte – akkor még kis – családom vacsoráinak színvonalát; zsíros pirítós helyett időnként parizeres vajas kenyeret is ettünk, a hamis túrógombócra meg jutott tejföl is. (Az ebédem továbbra is két kifli maradt, – bár egyszer olyan könnyelműségre vetemedtem, hogy ösztöndíjfizetés napján Szabó Julival közösen 10 deka törmelék nápolyit vettünk, és a 18-as szobában azonnal meg is ettük.)

Én aztán rövidesen elindultam az Élet rögös útjain, és évekig alig-alig láttuk egymást. Talán az 1963–1964-es baby-bumm (amikor három hónapon belül született Kende Ági, Dávid Judit és Marosi Zsuzsi) hozott minket egy időre valamelyest közelebb egymáshoz. 1971-től találkoztunk rendszeresen, amikor én a Szépművészeti Múzeum könyvtárának vezetőjeként dolgoztam.

A Szépművészeti Múzeum könyvtárának heti háromszori esti ügyelete különleges időzárvány volt. Csend és nyugalom. A múzeumiak már mind hazamentek, nem nyüzsögtek ott. Az olvasóteremben volt egy raktáros, esetleg egy könyvtáros és én hátul, a raktárban hatalmas – állítólag Thoroczkai Wigand-féle – íróasztalomnál. A kutatók közül minden alkalommal ott volt Duskó néni alias Baranyai Béláné született Hildegard Dannenberg és Végh János; csaknem mindig ott voltak a Tóthok: Melinda és Sanyi, Wehli Tünde, valamint Marosi Ernő. Voltak további rendszeres és alkalmi látogatók is, de nem sokan. Kivételnek számított, ha a vizsgaidőszakon túli időben minden szék foglalt volt. Duskó néni a hátsó oszloppár magas zsámolya mögötti íróasztalnál ült, a félhomályban, mert zavarta a lámpák éles fénye, olvasta a frissen érkezett folyóiratokat, és ott tartotta magánszemináriumát, amelynek tárgya az egykori berlini egyetem Goldschmidt-tanszéke, valamint a középkorkutatás egyéb problémái voltak. Végh János szerint igen sokat lehetett tanulni Duskó néni szemináriumain. (Én külön előadásokat kaptam, mert nem voltam középkoros, viszont debreceni, és Duskó néni debreceni egyetemi tanár férje oldalán élte élete legszebb éveit.)

A csendes, nyugodt olvasást időnként mégis meg kellett szakítani egy kis pihenéssel. A hivatali előcsarnokban a portásfülke és a könyvtár közötti fal előtt volt egy mérhetetlenül idétlen – közép felé keskenyedő –, szkájjal bevont ülésű pad és előtte egy hasonló szépségű, Bieber Károly-féle, háromlábú, kovácsoltvas hamutartó; ide jártunk ki bagózni. Akkor még többen hódoltunk ennek a káros szenvedélynek. Talán csak Tóth Sanyi volt, aki egyedül is kiült, a többiek vagy bejöttek hozzám, és megkérdezték, nincs-e kedvem rágyújtani, vagy én végigvonulva a termen szólítottam le/fel valakit. Marosi Kossuthot, vagy később mezítlábas Symphoniát szívott, én akkor már, – hölgyhöz illően – dugós (copyright Marosi Ernő) (füstszűrős) Symphoniát.

Mint már említettem, a raktárban volt az asztalom, és minden újonnan bejövő könyv vagy folyóirat átment a kezemen. Mindegyiket átnéztem, a legtöbbe beleolvastam, hogy tudjam, mit érdemes és szükséges megrendelni. Hihetetlen mennyiségű – feldolgozatlan/feldolgozhatatlan – információhoz jutottam, amelyek közül néhány beindította az agyamat. Ha akadt rá partner, rázúdítottam az információkhoz ráadásul ötleteimet. Marosi Ernő is járt így néhányszor, őt is boldogítottam olykor legújabb meglátásaimmal. De ő nem volt védtelen, az első adandó alkalommal úgy lecsapta labdáimat, mint jó játékos a gyenge szervát. Mára már csak egy ilyen esetre emlékszem világosan. Werner Sumowski érdekes Caspar David Friedrich-kötete okozott revelációt.[1] Már az is meglepett, hogy Sumowski, akit Rembrandt grafikáinak kiemelkedő kutatójaként ismertem, Friedrichről írt. A könyv olvasásához előszedtem a Friedrich-albumokat is, és mindent jól megnéztem, ami a raktárban megnézhető volt. Így jutottam arra a „felfedezésre”, hogy Friedrich képein a figurák mindig háttal állnak, nézőpontjuk azonos a kép szemlélőjével, tehát a festő így vonja be a nézőt a történésbe, a szereplők társaságába. Nosza az első adandó alkalommal, a kispadon füstölve, elmondtam ezt Marosinak, aki közismert blazírt arckifejezésével végighallgatott, majd „mi a véleményed arról, hogy nem tudott arcot festeni?” mondattal leütötte a labdát és engem. No, azóta nem kontárkodom a festészetbe. (Azt persze azóta sem döntöttem el, hogy C. D. Friedrich tudott-e arcot festeni vagy nem.)

A közelmúltban ismét eszembe jutott valami. Mostanában már kevesebbet olvasok, tehát többet gondolkodom, így ami eszembe jut, inkább *saját* agyrémem. Most egy ilyen labdát szeretnék leütésre felkínálni a tisztelt ünnepeltnek.

* * *

„A modern renaissance derült idomai legnemesebb alakjukban üdvözölnek itt bennünket, azon renaissance-éi, mely e stílnek barock és rokoko név alatt ismeretes fattyuágaitól teljesen különválva, a görög és római antique-ok tanulmányának alapján, hivatva van korunkat jellemző styllé fejlődni.”[2] A Vámház tervezésében Ybl

1 Werner Sumowski: *Caspar David Friedrich-Studien*. Wiesbaden, 1970.

2 Ney Béla: Az épülőfélben lévő központi fővámhivatal Pesten. *Vasárnapi Ujság*, 1871. június 30. 393.

Miklós közvetlen munkatársaként dolgozó Ney Béla mestere akkori (1870–1871) stíluseszményét fogalmazta meg ekként, majd máshol: „A mi az épület külsejét illeti, egészében és részleteiben a modern-renaissance idomait mutatja, s – közelebbi meghatározással – az u. n. berlini iskola terméke gyanánt mosolyog felénk. Ez iskolának kiváló vonása épen a gyöngéd ízletesség jellemében fekszik, s így egy nyaraló tervezéséhez legalkalmasabb eszközül kínálkozik."[3] Ybl Ervin már némi távlatból visszatekintve írta: „Nála nincs diszharmónia a modern feladat és a régi stílus között [...] Ybl Miklós és Petschacher Gusztáv alkotásai győznek meg bennünket leginkább arról, hogy igazi mesterek kezén a renaissancenak ismét volt jogos és művészettörténeti értékű mondanivalója a XIX. század második felében."[4]

A „modern-renaissance"-on a szerzők ugyanis nem a quattrocento és cinquecento építészeti formáinak hűséges másolását értették, hanem a XIX. századi térigények reneszánsz formák felhasználásával történő kielégítését. Ne azt vizsgáljuk most, hogy fából készült vaskarikára vágytak-e netán, inkább azt, hogy a nevezett korszak építészei hogyan próbáltak és tudtak ennek a kívánságnak megfelelni. Kastélyok és paloták esetében könnyen, hiszen a funkció alapvetően nem tért el, csak bizonyos részletekben kellett módosítani. Neoreneszánsz templom viszonylag kevés épült, a historizmus templomépítészete a középkori stílusokat preferálta, és ha mégis reneszánsz előképekhez fordult, fenntartás nélkül alkalmazta azokat. A neoreneszánsz színházak már csak külsejükben és esetleg díszítéseiken hordoztak reneszánsz formajegyeket, belső térrendszerük a barokk színházakhoz igazodott. Auditóriumuk a páholysoros barokk elrendezést követte, mert ez volt a közönség igénye. A közigazgatási és hivatali épületek, valamint a többemeletes bérházak tervezése már komoly ellentmondásokat hordott magában, hiszen a megrendelők a palotaszerű külsőt igényelték, miközben a funkció nem volt palotaszerű. A fejlett bürokrácia sok-sok hivatali helyiséget kívánt, és a bérházakba is sokkal több és kisebb szoba kellett, mint a palotákba. A kisebb lakóépületek, villák, családi házak stiláris igazodása sok tekintetben függött a rendelkezésre álló anyagiaktól, illetve attól is, hogy az építtető saját használatra, vagy netán értékesítés céljából építkezett. Aki eladásra vagy bérbeadásra szánta az épületet, sokkal inkább alkalmazkodott a vélt vagy valós általános igényekhez, a reprezentációhoz, a minél méltóságteljesebb megjelenéshez, aki magának építtetett, az a saját használati igényeit tekintette elsősorban. (Persze nem minden esetben volt így, de a nagy átlagra talán jellemzően.)

Meg kell vallanom, hogy nem ezen a logikai úton jutottam el a most előtárandó „felismerésemhez", hanem „tapasztalati úton". A Napraforgó utca felől közelítettem a historizmus villaépítészetét; az ott kialakult szemléletemet és módszereimet nem tudom, de talán nem is akarom levetni. Ha egy új tervrajz kerül kezem közé, elsőként azt próbálom végiggondolni, hogyan lehetett az adott épületet használni. Így ért néhány kellemes meglepetés.

[3] Ney Béla: Margitszigeti nyaraló. Tervezték Benkó és Kolbenheyer építészek. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 5. 1871. 146.

[4] Ybl Ervin: Petschacher Gusztáv építészete. *Magyar Művészet*, 7. 1932. 193.

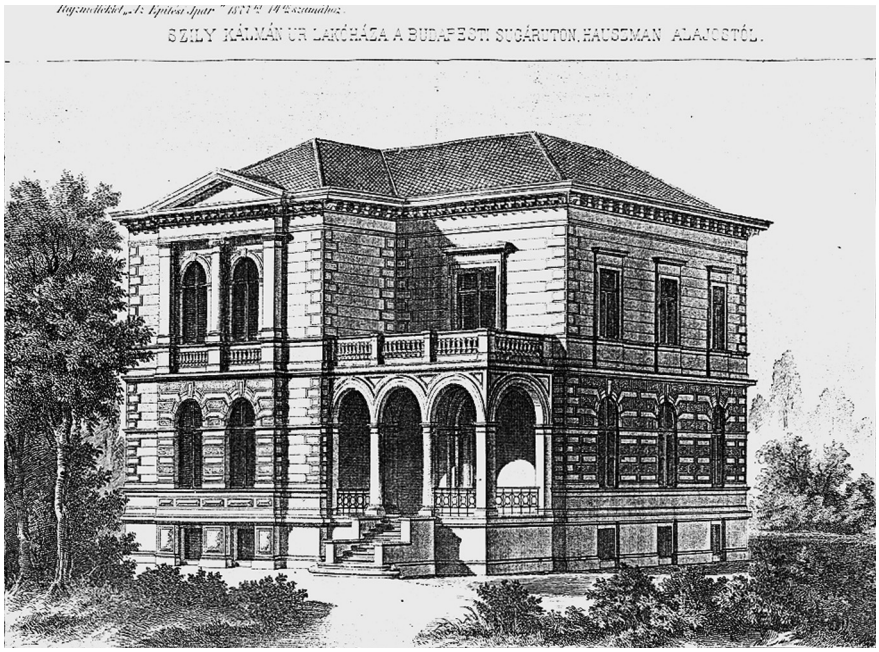

Szily Kálmán villája az Andrássy út 108. alatt. Tervezte: Hauszmann Alajos, 1876. Az Építési Ipar, 1877. április 8. 14. rajzmelléklet.

Elsőként, akitől igazán nem vártam volna! Hauszmann Alajos. Az Andrássy út 108. szám alatt állt Szily Kálmán villája. 1876–1877-ben épült Hauszmann tervei szerint.[5] Szily Kálmán a Műegyetem nagy tekintélynek örvendő tanára, az 1870-es években dékánja, majd az 1880-as években rektora is volt.[6] Kollégája volt Hauszmannak, aki a megszokottnál pontosabban ismerhette megrendelője életmódját, szokásait, igényeit. Nem kizárt, hogy ennek köszönhető, hogy a villa térszerkesztése (alaprajza) ennyire személyesre sikerült.

5 Tervek: Budapest Főváros Levéltára [a továbbiakban: BFL] XV.17.d.329/28.364/36.779; építési engedély: BFL, IV.1407.b.36.779/1876. okt. 4.; lakhatási engedély: BFL, 29.454/1877. szeptember 10.; építőmester: Pucher József. N. B. [Ney Béla]: Szily Kálmán úr lakóháza Budapesten a Sugáruton Hauszmann Alajostól. *Az Építési Ipar*, 1877. április 8. 289–291. + 14. rajzmelléklet.

6 Szily Kálmán (1838–1924) pályája nem volt szokványos, mai fogalmak szerint kiváló tudományszervező volt. Tanulmányait Pesten, Bécsben, Zürichben és Berlinben végezte. Közben két évig Stoczek József mellett tanársegéd. 1865-től a kísérleti természettan előbb ideiglenes, majd 1869-től rendes tanára lett a Műegyetemen. 1872-től a matemetikai természettan rendes tanára 1889-ig, amikor a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárává választották, egyidejűleg lemondott egyetemi tanári állásáról. 1879–1884 között a Műegyetem rektora volt, és ez idő alatt irányításával épült meg a Műegyetem józsefvárosi épülete. 1867-től a Magyar Mérnökegyesület első titkára, 1868-tól a Természettudományi Társaságban töltötte be ezt a tisztséget, és 1869-ben megalapította a társulat lapját, a *Természettudo-*

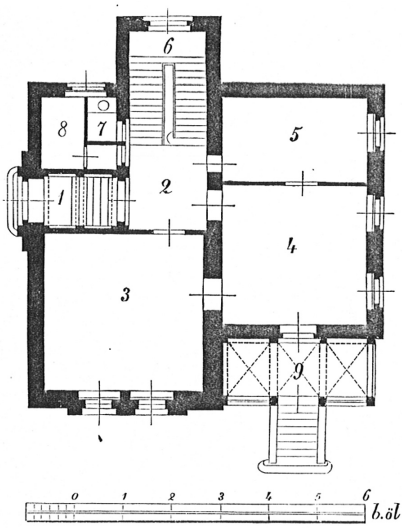

Szily Kálmán villájának földszinti alaprajza.
Az Építési Ipar, 1877. április 8. 290.

A megközelítően 180 m²-en épült emeletes villában 5 (6) szoba volt, továbbá konyha, kamra, fürdőszoba és ruhatár, kiegészítésül a földszinten egy tágas loggia, felette terasz.[7] (Az alagsorban egy további [személyzeti] szoba, mosókonyha és fáskamra.) A villában szintenként mindössze 2-2 utcai szoba volt, mögöttük egy feleakkora és a mellékhelyiségek, semmi reprezentáció! Az egész alaprajz oly szerény, hogy óhatatlanul az 1920-as éveket idézi – gond nélkül beleillene a *Tér és Forma* első évfolyamaiba –, miközben a részletformák: a háromívű loggia, a sarokarmírozással képzett sarkok és élek, a földszint rusztikázott vakolata, az emeleti ikerablak kiemelése mind reneszánsz elemek – és íme: előttünk áll a „modern renaissance". Ney Béla kellően lelkesedett is ezért az „eszményi lakóházért".[8] Szily Kálmán villájának nem volt reprezentatív szférája, a bejárati lépcső egy kb. 8 m² területű négyzetes elosztó térbe vezetett, innen hátrafelé indult az emeletre a kétkarú lépcső, előre és oldalt minden szobába nyílt ajtó – a földszinti szobákat egymással is széles ajtók kötötték össze. Az emelet elrendezése nagyjából megegyezett a földszintével, ám ott a (háló)szobákat nem kötötték össze ajtók. A házban minden benne volt, amire egy értelmiségi polgárnak szüksége lehetett és ezen felül semmi.

Szily 1889 őszén a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára lett. 1890-ben eladta a villát (vélhetően rendelkezésére bocsátották az akadémiai főtitkári lakást; az

*mányi Közlöny*t. 1889-től az MTA főtitkára, és 1890-ben indította el az *Akadémiai Értesítő*t. Az 1890-es évektől egyre többet foglalkozott a nyelvészeti kérdésekkel, 1904-ben megalapította a Nyelvtudományi Társaságot, és folyóiratának, a *Magyar Nyelv*nek szerkesztője lett. Ő állította fel az Akadémia Széchenyi-múzeumát. 1905-ig volt az Akadémia főtitkára, majd 1905-től a főkönyvtárosi tisztséget töltötte be. (Az elsők között volt, akik matematikusokból nyelvésszé lettek?)

[7] A szobák száma azért bizonytalan, mert az engedélyezési és a publikált terven is három földszinti szoba szerepel (szalon, ebédlő és úri dolgozószoba), ámde a lakhatási engedély már csak két földszinti szobáról szól. Az engedélyezési terven látható utólagos ceruzás bejegyzés szerint a konyha az alagsorból felkerült az úri dolgozószoba helyére, és az úr – vélhetően – az eredeti szoba felett az emeletre, a vendégszobának szánt szobába költözött. Az építkezés 14.535 forintba került, ehhez járult a telekért fizetett 10.300 forint. Szily 1890-ben, kevéssel az Akadémia főtitkárává történt megválasztása után 44.000 forintért adta el az ingatlant. Érdemes talán megjegyezni, hogy Szily Kálmán készpénzből, hitel felvétele nélkül vette a telket és építkezett rá. Ez a maga korában ritka kivételnek számított! (Ld. BFL, VII.12.d pesti telekkönyvek 3073. számú betét.)

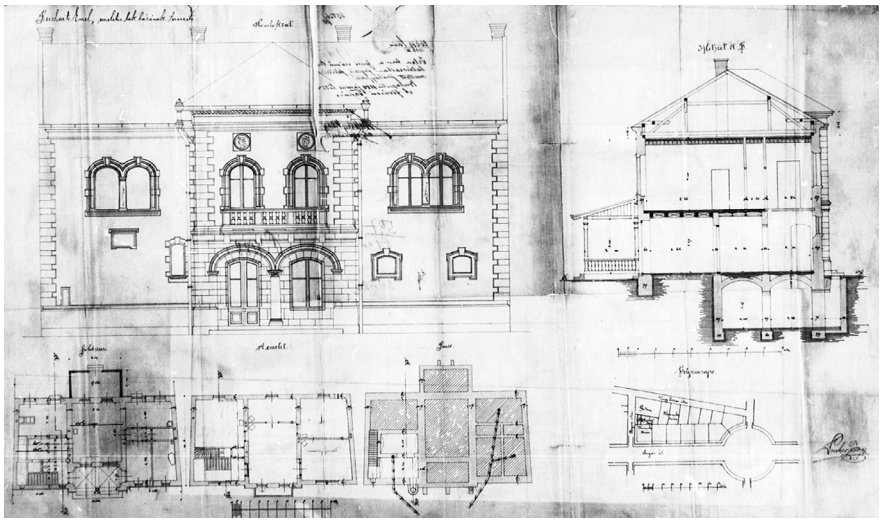

Reichart Emil villájának terve. Tervezte: Schickedanz Albert, 1880. BFL, XV.17.d.329/29 620.

1890-es években már az Akadémia utca 2. lakáscímmel szerepelt a lakjegyzékekben).[9] Az új tulajdonos, tályai Pfeiffer Kálmán miniszteri titkár, kis toldalékot építtetett a villához az eredeti kivitelező építőmesterrel, de lényegében eredeti formájában használták az épületet.[10] Húsz évvel később – 1910-ben – az újabb tulajdonos, gróf Bethlen Aladár igényeinek már nem felelt meg a szerény ház, ő nagyobb toldalékokat építtetett, így az eredeti terjedelmének kétszerese lett, szintenként 350 m^2.[11]

A másik „találat” a közelben a Bajza utca 34. számú ház, amelyet Reichart Emil biztosítási intézeti igazgató számára tervezett sógora, Schickedanz Albert 1880-

8 Ney 1877. i. m. 291.

9 1905-től, amikor leköszönt az Akadémia főtitkári posztjáról, és az Akadémia főkönyvtárosa lett, lakcíme V. Arany János utca 1-re változott.

10 BFL, IV.1407.b. 30410/1895. Pfeiffer Kálmánnak nagy felemelkedés lehetett az Andrássy úti villa megvétele. Ő korábban a Ferencvárosban a Vámház körúton (korábbi nevén Fleischergasse) lakott (1873, 1882), 1885-ben egy kicsit közeledett a központhoz, a belvárosi Zöldfa (ma Veres Pálné) utcai címen szerepelt. Innen költözött az Andrássy útra.

11 A Szily-villa már nem áll. A második világháborúban súlyosan megsérült, 1949-ben rommá nyilvánították (BFL, IV.1421.j.552/28.364). 1953-ban a Budapest Városi Tanács VB, a szovjet nagykövetség hozzájárulásával, a határos Lendvay utca 5. sz. alatti belügyi bölcsődének játszókert céljára ideiglenesen átengedte az üres telket (BFL, XIII.111/587-VI-7-1953-VIII). A bölcsőde helyén napjainkban a Kodolányi János Főiskola működik, illetve az azóta is beépítetlen Andrássy út 108. számú telken fizetős parkolóhelyet működtet. Ez a telek kimaradt az 1960-as évek Andrássy úti foghíj-beépítési akciójából, és máig megmaradt az út egyetlen beépítetlen telkének.

ban.[12] Ennek a kis háznak az alaprajza távolról sem olyan tiszta, mint a Szily-villáé. Hármas osztása, mondhatni konvencionális. Különössége, „modernsége" abban áll, hogy – vélhetően funkcionális megfontolásból – hátat fordít az utcának, és a mögötte lévő kert felé fordul (mint Jacobus Johannes Pieter Oud kislakásos sorháza Stuttgartban, a Weissenhofsiedlungban, 1927-ben). A XIX. század végén nem volt szokásos egy házat az utcának háttal építeni; még a XX. század elején is meghökkentő volt, amikor Kozma Lajos ezt tette a Retek utca és Széll Kálmán tér (ma Moszkva tér) közötti telekre épített házainál. Hegyoldalban a kilátás felé fordítani egy házat még elfogadható, de sík terepen, zárt telektömbben ez a megoldás kihívó. Schickedanz cselekedetét alig lehet magyarázni. Nem mutatkozott provokatív alkatnak, valószínűtlen, hogy megbotránkoztatni akarta volna környezetét. Sokkal valószínűbb, hogy jó funkcióelemző készsége vezette ehhez a szokatlan megoldáshoz.[13] Írott források hiányában nem tudom eldönteni, hogy a szobák elhelyezésében játszott-e szerepet az utcai front ÉK-i, és a kerti DNy-i tájolása, vagy az, hogy a család élete a kert és nem az utca felé kívánt fordulni? A Bajza utcai kis előkert csak városképi funkciójú, segítségével a nem túl széles utca egymással szemközti házai távolabb kerülnek egymástól, a tulajdonosok telkének igénybevételével lesz szélesebb az utca. Az előkert használati értéke minimális, míg a ház mögött a mintegy 100 négyszögölnyi kertet nyáridőben a veranda segítségével a lakáshoz lehet kapcsolni, a gyerekek nyári tartózkodására elsőrendű.

A kétíves földszinti bejárati loggia mögött egy, az épület teljes mélységét elfoglaló terem van/volt, amelyből két irányba mellékhelyiségek nyíltak, illetve a kert felé egy szoba. Az utcai homlokzatra balról a lépcsőház, jobbról a fürdőszoba és egy ismeretlen rendeltetésű helyiség (talán ruhatár) magasba helyezett, kisebb ablakai (Ybl Ervin szerint „két kartusszerű nyílás") nyíltak.[14] Az emeleten balról a lépcsőház ikerablaka, jobbról egy szobáé. A kert felé a földszinti nagyterem tágas faszerkezetű verandában folytatódott, balról a konyha, jobbról egy kisebb szoba nyílt 2-2 ablakkal ide. Az emeleten három 1-1 ablakos szoba (vélhetően hálószobák) fordult a csendes kert felé. A középső előtt, a legnagyobb emeleti szoba (a szalon) egy ab-

12 Tervei: BFL, XV.17.d.329/29.620; építési engedélye: BFL, IV. 1407.b./26.639/1880. jún. 23. A terveket csak Pucher József szignálta. A házról és építésének körülményeiről ld.: Gábor Eszter: Schickedanz Albert építőművész. *Schickedanz Albert (1846–1915). Ezredévi emlékművek múltnak és jövőnek.* Kiállítási katalógus. Szerk. Gábor Eszter, Verő Mária. Budapest, 1996. 23., 57.: 114. jegyzet, 82.: no. 7. Reichart 4546 Ft-ért vette a telket, ebből az összegből 1000 Ft-tal hátralékban maradt. Az építkezésre felvett további 9000 Ft-ot. – ld.: BFL VII.12.d. 4165. sz. telekkönyvi betét. Az építkezés pontos költségéről nincs információnk.

13 Évtizeddel korábban, amikor a Batthyány-szobor bizottság nem tudott dönteni a 'mauzóleum vagy szobor' ügyében, Schickedanz lapos mauzóleumot tervezett, és a tetejére „ültette" (volna) a szobrot. A pályázatot megnyerte; az már nem az ő hibája volt, hogy nem gyűlt össze a szoborra való pénz. – vö. Gábor 1996. i. m. 16.

14 Ybl Ervin: Petschacher Gusztáv építészete. *A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1952.* Budapest, 1953. 182. – Ybl Petschacher művének vélte a házat.

lakkal és egy ajtóval az utca felőli balkonban folytatódott. Különös keverék volt ez az alaprajz. A középrészben – igen kis kiülésű rizalit mögött – volt reprezentatív szférája, miközben azáltal, hogy szobái zömmel a hátsó frontra fordultak, szakított a szokásos elrendezéssel.

Az épület az utca felé szerény kis palotácska volt reneszánsz részletformákkal. Armírozott sarkok, kváderesen vakolt rizalit és ablakkeretezés (akárcsak a Szilyvillában) az elvárt reneszánsz jegyei. Az épületben lehetett valami megnyerő. A még eredeti formáját ismerő Elek Artúr írta róla: „a fődolgokban, az épület magassági és szélességi arányain, a falsík tagozásán, a felfogás egyszerű nemességén meglátszik, hogy igazi művészember alkotta ezt az épületet.”[15] Az átépítéseket azonban ez sem úszta meg. Először 1893-ban Harrer Paula toldatott hozzá az udvarban négytengelyes földszintes melléképületet[16], majd 1914-ben gróf Bissingen Nippenburg Ernő még valamit.[17] Az első toldaléképítéshez van terv, a másodiké lappang, így csak feltételezzük, hogy az utcai homlokzat átalakítása ekkor történhetett.[18] Ma elhanyagolt, átépített alakjában keveset érzékelünk az épület egykori varázsából.

A bemutatott két épület egyaránt korlátozott anyagi lehetőségű, középosztálybeli polgárok számára épült. Az építtetők saját használatra szánták a házakat, és a tervezők jól ismerték a megrendelőket, azok életmódját, tehát konkrét igények kielégítésére tervezhettek. Sorolhatnánk még példákat annak igazolására, hogy ha anyagi (vagy más) korlátok megkövetelték, a historizmus építészei is tudtak szerény, funkcionális épületet tervezni úgy, hogy közben a reneszánsz formai követelményeket szem előtt tartották.

Talán erre gondolt Ney Béla, amikor a „modern renaissance”-t említette?

Épültek azonban ugyanekkor szép számmal még ezeknél is egyszerűbb és szerényebb, szabadon álló kertes házak, amelyeket az egyszerűség kedvéért kertes családi házaknak szoktam nevezni, a reprezentatív szféra megléte, illetve hiánya szerint elválasztva a két típust (a villát és a kertes családi házat). Kertes családi házakkal tele volt a XIX. századi város minden külső területe, még a belső városrészekben is akadt belőlük bőven.

A Sugárutat szegélyező mellékutcákban is szép számmal épültek kertes családi házak, amelyek igényesebbek, gondosabban tervezettek voltak, mint a külvárosiak. Mára nem maradt belőlük egy sem. A telekárak emelkedése a XIX–XX. század fordulójától halálra ítélte őket. (Általában kétemeletes bérvillák épültek a helyükre.)[19]

15 Elek Artúr: Schickedanz Albert. *Nyugat*, 8. 1915. II.: 1118.

16 BFL, XV.17.d.329/29.620, építési engedély száma: 49.071/1893.

17 Erről az építkezésről mindössze annyit tudunk, hogy Budapest székesfőváros VI. kerületi elöljárósága engedélyt adott gróf Bissingen Nippenburg Ernőnek a Bajza u. 14. [ma 34.] sz. alatt a 10.135/1914. sz. engedély alapján épített toldalék használatba vételére.

18 Már Elek Artúr is felpanaszolta, hogy [a] „villán az utóbbi években meglehetősen rontottak: nyílásokat törtek homlokzatába, olyan helyein, amelyeket Schickedanz megszakítatlan falsíkoknak tervezett meg.” Elek 1915. i. m. 1118.

19 Gábor Eszter: A XXXII. csoport. Az Andrássy úti villanegyed történetéből. *Buksz*, 17, 2005, 4. 343–350.

Szomorú ráadás, hogy nagyrészt eltűntek az építési terveik is, mert valamikor selejtezést tarthattak a fővárosi tanács mérnöki hivatalának tervtárában, a már nem létező épületek terveit kiemelték, és nem tudni, hová tették. Csak mutatóban maradt közülük néhány. A megmaradt iratokból tudjuk, hogy bár nagy részüket építőmesterek tervezték, de Platzer (később Palóczi) Antal neve gyakran fordul elő a Sugárút környéki családi házak tervezői között. Palóczi Antal személye azért fontos, mert ő – bár nem maradt fenn sok épülete – mégis számottevő építész volt, a későbbiekben területrendezőként, városépítészként szerzett nevet magának. 1883–84-ben részt vett a Parlament tervpályázatán, a néhány fennmaradt tervlapjából és a bírálati jegyzőkönyvből is tudjuk, hogy ő volt az egyedüli, aki függetlenítette magát a szimmetria kimondatlan követelményétől. Nem tekintette az épület szimmetriáját a funkciónál előbbre valónak. A részletes építési program alapján alapos funkcióelemzést végzett, és arra a megállapításra jutott, hogy a képviselőház helyigénye jelentősen meghaladja a főrendiházét, tehát nagyobb épületre van szüksége, mint az utóbbinak. Terve még a mai hiányos voltában is mutatja, hogy Palóczy – miközben reneszánsz részletformákat alkalmazott – már képes volt a historizmus, vagy tágabban a stílusépítészet normáitól a funkcióközpontú tervezés irányába elmozdulni. (Természetes, hogy terve szóba sem jöhetett a díjazottak között.)[20]

A kertes családi házak abban is eltértek a szerényebb villáktól, hogy formálásuk sokkal kötetlenebb volt azokénál. Ritkán igazodnak a szimmetria kötelméhez, akárcsak a stiláris elvárásokhoz. (Egy kéziratban meglévő, néhány kollégám által olvasott, húszéves munkatanulmányomban azt írtam, hogy a családi házak mélyen a stílusok alatt kötik össze a klasszicista nyaralókat a XX. századi funkcionalizmussal. Ma egy kicsit bonyolultabban fogalmaznék, de lényegében ugyanezt állítom. Ezek a hasznossági szempontok szerint viszonylag kis költséggel épült házak már megfelelnek a funkcionalizmus sok követelményének, és mint ilyenek előzménynek tekinthetők. Vitába kell szállnom Forgó Pállal, az *Új építészet* apostolával, aki szerint: „Az új építészet nem folytatása a réginek. Nem az előd fejlettebb neveltje."[21] Bizony az! Csak talán nem a jól látható felszínen, hanem a mélyben, a „stílus alatt". (Azt se feledjük, hogy a funkcionalizmus – bármennyire tagadták is követői – stílusépítészet.[22] Az épületek megformálásának ugyanúgy szigorú normái vannak, mint a történeti stílusok idején.) Lehet, hogy az anyagi javak szűkössége kapcsolja össze a két funkcióközpontú vonalat? És a historikusok közül már a kezdők is tudták,

[20] Gábor Eszter: Az állandó Országház tervpályázata 1883-ban. *Az ország háza. Buda-Pesti országházatervek 1784–1884.* Kiállítási katalógus. Szerk. Gábor Eszter, Verő Mária. Budapest, 2000. 156., 220–223.

[21] Forgó Pál: *Új építészet*. Budapest, 1928. 13.

[22] „Az elmúlt építészet építőművészet volt. A mai: építőtechnika, építőmechanika, építőipar." Uo. – Forgó Pál a jövőbe látott, mert a háromnegyed századdal későbbi építészet valóban az lett, amit ő jósolt. A 20-as évek építészete, az Új építészet azonban még nem volt az. Forgó jövőbelátó képessége sem volt általános érvényű, mert, ha saját jövőjét is előre látta volna, bizonyosan nem menekül a 30-as években a Szovjetunióba, hogy ott nyoma vesszen. Ld. Csaplár Ferenc: Forgó Pál (1897–194?). *Magyar Építőművészet*, 1971, 2. 53.

hogyan kell gazdaságosan, célszerűen tervezni, csak később, amikor már az elitnek tervezhettek, feledkeztek meg róla? Meggondolandó.

Lehet, hogy nem Forgó Pál, Molnár Farkas, Fischer József (hogy a külföldi nagyságokat ne is említsem) fedezték fel a spanyolviaszt? Az már rég ki volt találva, csak Molnárék jobban kommunikálták?!

Izgatottan várom a leütést!

A két koponya. Marosi Ernő és Rényi András a Művészettörténeti Intézetben, 2009. Fotó: Markója Csilla.